

MALAKA OSHIRISHDA O'QITUVCHILARNING MULOQOT QOBILIYATLARI VA ULARNING PEDAGOGIK MULOQOTDAGI O'RNI. AUDITORIYA BILAN MULOQOT QILISHDA O'QITUVCHI UCHUN ZARUR BO'LGAN SHAXSIY VA PROFESSIONAL FAZILATLAR

Nazirov Qudrat Yuldashevich

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Farg'ona filiali tadqiqotchisi "Jismoniy tarbiya, sport nazariyasi va uslubiyati" kafedrası mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada Malaka oshirishda o'qituvchining muloqot qobiliyatlari va ularning pedagogik muloqotdagi o'ri. Auditoriya bilan muloqot qilishda o'qituvchi uchun zarur bo'lgan shaxsiy va professional fazilatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Malaka oshirish, pedagogik muloqot, o'qituvchi, nutq, qobiliyatlar, so'z boyligi, shaxsiy fazilatlar, professional fazilatlar.

KIRISH

Malaka oshirish ta'lim muassasasi tomonidan ta'lim dasturining murakkabligi e'tiborga olingan holda va buyurmachining u bilan tuzilgan shartnomasi asosidagi ehtiyojlariga muvofiq ravishda belgilanadi. Malaka oshirish va qayta tayyorlash muddati turlicha bo'lib, har bir holda qo'yilgan maqsad hamda vazifalarga muvofiq belgilanadi.

ASOSIY QISM

Malaka oshirish va qayta tayyorlash ta'lim muassasasi o'quv jarayonini maqsadli tashkil etish, ta'lim shakli, uslublari, texnologiyasini qo'llash orqali tinglovchilarga ta'lim dasturlarini o'zlashtirishlari uchun zarur sharoitlar yaratadi. Mazkur dasturlar malaka oshirish ta'lim muassasalari tomonidan buyurtmachi ehtiyojlarini, shuningdek, qo'shimcha kasb ta'limi dasturlari mazmuni oldiga qo'yilgan davlat talablarini e'tiborga olgan holda ishlab chiqiladi, tasdiqlanadi va amalga oshiriladi. Mutaxassislarni professional Malaka oshirish va qayta tayyorlash jarayoni yakuniy davlat attestatsiyasi bilan tugallanadi. Attestatsiyani o'tkazish tartibi ta'limni boshqarish bo'yicha tegishli davlat organlari tomonidan belgilanadi. O'quv rejasining barcha talablarini bajargan, yakuniy davlat attestatsiyasidan muvaffaqiyatli o'tgan tinglovchilar Malaka oshirish va qayta tayyorgarlikdan o'tganligi haqida belgilangan namunadagi diplom yoki sertifikat oladilar. Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tartibi O'zR Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.[1]

Muvaffaqiyatli pedagogik muloqot va o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar o'qituvchining quyidagi psixologik fazilatlari va qobiliyatlariga ega bo'lishini nazarda tutadi:

odamlarga qiziqish va ular bilan ishlash, muloqotga bo'lgan ehtiyoj va ko'nikmalar, xushmuomalalik, kommunikativ fazilatlar;

hissiy empatiya va odamlarni tushunish qobiliyati;

moslashuvchanlik, tezkor va ijodiy fikrlash, bu o'zgaruvchan aloqa sharoitida tez va to'g'ri navigatsiya qilish, muloqot holatiga qarab nutq ta'sirini tezda o'zgartirish qobiliyatini ta'minlaydi; individual xususiyatlar talabalar;

aloqada fikr-mulohazalarni his qilish va saqlash qobiliyati;

o'zini, ruhiy holatini, tanasini, ovozini, yuz ifodalarini nazorat qilish qobiliyati, kayfiyat, fikrlar, his-tuyg'ularni nazorat qilish qobiliyati, mushaklarning qisqichlarini bo'shatish qobiliyati;

spontanlik qobiliyati (tayyor bo'lmagan aloqa);[1]

yuzaga kelishi mumkin bo'lgan pedagogik vaziyatlarni, ularning ta'sirining oqibatlarini bashorat qilish qobiliyati;

yaxshi og'zaki qobiliyatlar: madaniyat, nutqni rivojlantirish, boy so'z boyligi, til vositalarini to'g'ri tanlash;[2]

hayotiy, o'qituvchining tabiiy kechinmalari va o'quvchilarga kerakli yo'nalishda ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan pedagogik tajribalarning uyg'unligi bo'lgan pedagogik tajribalar san'atiga ega bo'lish;

pedagogik improvizatsiya qobiliyati, turli xil ta'sir vositalarini qo'llash qobiliyati (ishontirish, taklif qilish, infektsiyalash, turli xil ta'sir usullaridan foydalanish, "qurilmalar" va "qo'shimchalar").

Ta'sir samaradorligini oshirish vositalari:

- "moslashishlar" - uslublar tizimi (yuz, nutq, psixologik): ma'qullash, maslahat, norozilik, ishora, iltimos, qoralash, hazil, masxara, buyurtma, ishonch, istak va boshqalar (160 turgacha);

- "qo'shimchalar yoki to'ldirishlar" - o'z xulq-atvorini o'qituvchining maqsadlariga moslashtirish uchun o'z tanasini, intonatsiyasini va muloqot uslubini boshqa shaxsga moslashtirish;

- iboraning boshida oldingisiga nisbatan ovozni ko'tarish orqali ta'sirni kuchaytirish; og'zaki ta'sir usullarini o'zgartirish: murakkabdan oddiyga, oddiydan murakkabga o'tish; iboralarni bo'rtma tanlash; aloqaning keskin o'zgarishi.

Imrovizatsiya sharoitida (kutilmagan vaziyat yuzaga kelganligi sababli) o'qituvchilar mumkin turli xil turlari xatti-harakatlari:

tabiiy turi: samarali improvizatsiya harakatlari o'qituvchi uchun psixologik va hissiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarmaydi;

zamon-transformativ tip: vujudga kelgan qiyinchilikni yengish uchun shaxsning barcha resurslarini safarbar qilish mavjud;

ataylab qochish tipi: o'qituvchining kutilmagan pedagogik vaziyatni engib o'tishdan ongli ravishda qochishi ("sezmaslik");

beixtiyor tormozlovchi turi: chalkashlik va o'qituvchining harakatlarini to'liq inhibe qilish;[3] hissiy buzilish: o'qituvchi nazoratsiz, tasodifiy harakat qiladi, ziddiyatni kuchaytiradi, o'zini tuta olmaydi yoki his-tuyg'ularini yashira olmaydi;

noadekvat tip: o'qituvchi o'z his-tuyg'ularini yashiradi, lekin ularni pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tajriba va harakatlarga aylantira olmaydi.

Pedagogik takt o'qituvchi axloqiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida. Pedagogik takt - bu o'qituvchining xatti-harakati va xatti-harakatlaridagi mutanosiblik hissi bo'lib, u o'z ichiga yuksak insoniylik, o'quvchining qadr-qimmatini hurmat qilish, bolalar, ota-onalar, ishdagi hamkasblar bilan munosabatlarda adolat, chidamlilik va o'zini tuta bilishni o'z ichiga oladi.

Pedagogik takt pedagogik axloqni amalga oshirish shakllaridan biridir.[2]

Takt tom ma'noda "tegish"dir. Pedagogik takt muammosi tadqiqotchilari bu tushunchani turlicha izohlaydilar:

- ba'zida xushmuomalalik yaxshi naslchilik fazilatlari bilan belgilanadi, keyin esa bu tushuncha xushmuomalalik tushunchasiga tenglashtiriladi;

- xushmuomalalik - o'qituvchining ta'lim va tarbiya masalasiga munosabatining ifodasidir;

- pedagogik takt - bu kasbiy pedagogik fazilatlarni talab qiladigan o'ziga xos ta'sir vositasi: mahorat, ijodkorlik, axloqiy tuyg'ular.

Psixologik nuqtai nazardan ushbu kontseptsianing mohiyatini K.D. Ushinskiy, garchi u kontseptsiyaga aniq ta'rif bermagan bo'lsa ham. Pedagogik takt "o'zimiz boshdan kechirgan turli xil aqliy harakatlar haqidagi xotiralarning ko'p yoki kamroq tushunarsiz va yarim ongli to'plamidan boshqa narsa emas". Hozirgi zamon pedagogik adabiyotlarida bu tushunchaning turli talqinlari mavjud. Biz ulardan faqat bir nechtasini taqdim etamiz. Pedagogik taktika bu:

- "o'qituvchining bolalar bilan o'zaro munosabati va ularga ta'sirining axloqiy jihatdan maqsadga muvofiq o'lchovi sifatida tashkil etilgan o'qituvchining xatti-harakati";

- "asosiy pedagogik qobiliyatlardan biri va muhim komponent o'qituvchining pedagogik mahorati";

- "odam axloqiy murosaga kelganda, lekin yuksak axloqiy maqsadlar uchun xulq-atvor shakli. Bu boshqalarga sodiqlik yo'lida bir axloqiy talabni yumshatish, ongli ravishda zaiflashtirishdir";

- "o'qituvchining o'quvchilarga pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq ta'siri, samarali muloqot uslubini o'rnatish qobiliyati";

- "optimumning alohida tuyg'usi, o'qituvchi nima qilayotganining o'lchovi";

- "to'g'ri munosabatlarni o'rnatish qobiliyati, talabchanlik, talablar qo'yish shaklida namoyon bo'lishda mutanosiblik hissi, psixologik nozik pedagogik masalalarni hal qilishda alohida sezgirlik.

Pedagogik taktning asosiy belgisi uning o'qituvchi shaxsining axloqiy madaniyatiga mansubligidir. Takt pedagogik jarayonning axloqiy tartibga soluvchilarini bildiradi va o'qituvchining axloqiy-psixologik sifatlariga asoslanadi.

Pedagogik taktikaning asosiy elementlari quyidagilardir:

- talabalikka talabchanlik va hurmat;
- o'quvchini ko'rish va eshitish qobiliyati, unga hamdard bo'lish;
- muloqotning ishbilarmonlik ohangi;
- o'qituvchining diqqatliligi, sezgirligi.

Professional takt namoyon bo'ladi:

- ichida ko'rinish o'qituvchi;[4]
- mavjud vaziyatni tez va to'g'ri baholay olish va shu bilan birga o'quvchilarning xatti-harakati va qobiliyatlari haqida xulosa chiqarishga shoshilmaslik;
- o'z his-tuyg'ularini tiya olish va qiyin vaziyatda o'zini tuta olmaslik;
- o'quvchilarga nisbatan sezgir munosabat bilan oqilona talabchanlik uyg'unligida;
- o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini yaxshi bilishda;
- o'z ishini o'z-o'zini tanqidiy baholashda.

Xushmuomala o'qituvchi ishga, ish uchrashuvlariga o'z vaqtida keladi; hamkasblaridan, talabalaridan, ularning ota-onalaridan qarz olgan narsalarni o'z vaqtida qaytaradi; mish-mishlarni, tasdiqlanmagan faktlarni takrorlamaydi, ayniqsa ular boshqalarga zarar etkazishi mumkin bo'lsa. Pedagogik takt pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari, shakllari va usullarining asosiligi va moslashuvchanligi bilan tavsiflanadi. U shablonlarga va rasmiyatchilikka toqat qilmaydi. Taktning asosi - o'qituvchining chidamliligi va muvozanatidir. Ijodiy jamoaning xushmuomala yetakchisining o'qituvchi sifatidagi asosiy ajralib turadigan jihati o'quvchilarga yuksak talab va samimiy hurmatdir. "Tact" tushunchasi ko'plab tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, ammo ularning barchasi qandaydir tarzda g'amxo'rlik qilish bilan bog'liq kichkina odam, unga nisbatan diqqatli va sezgir munosabat bilan. Pedagogik takt o'qituvchining xulq-atvorining moslashuvchanligini - taktikani nazarda tutadi, bu o'qituvchining pedagogik faoliyatining turli xil rollari bilan bog'liq. Sinfda - aniqlik, to'g'rilik, qat'iylik, agar jamoa darsga tayyor bo'lmasa. In darsdan tashqari ish- qulaylik, samimiylik, ayniqsa individual suhbatda, sayohatda, ekskursiyada zarur.[5]

XULOSA VA MUNOZARA

Psixologlarning ta'kidlashicha, pedagogik taktikaning moslashuvchanligi o'tkir qichqiriq yoki g'azabning so'zma-so'zligi va g'azab bilan almashtirilsa, kasbiy pedagogik faoliyat pedagogik muvaffaqiyatsizlik ifodasi bilan almashtiriladi. Shifokor bemorga yordam berish o'rniga uni kaltaklagandek. Taktning ko'rinishlari xilma-xildir. Bu voqea aybdori bilan suhbat joyini va suhbat uchun vaqtni va uning ohangini mohirona tanlashdir. Bular ham zaifroq yoki negadir ortda qolgan talabalarga e'tibor kuchayganligining namoyonidir. Bu talabalarning muvaffaqiyatini xushmuomalalik bilan baholash va yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'ri sharhlash va boshqalarni o'z ichiga oladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, jazo va rag'batlantirish kabi rag'batlantirish usullaridan foydalangan holda, o'qituvchi har bir o'quvchiga nisbatan

xushmuomala bo'lishi kerak. Masalan, o'qituvchi jamoani qo'llab-quvvatlamasa yoki talabalar hamkasbi tomonidan maqtovg'a loyiq emas deb hisoblasa, rag'batlantirishni qo'llash bema'nilikdir. Jazoni qo'llashda o'quvchiga imkon qadar hurmat va shu bilan birga talabchanlik ko'rsatish juda muhimdir. Talabaning noto'g'ri xatti-harakatidan g'azablanish va undan ham ko'proq yomonlikni tortib, uni xafa qilish mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. N.A.Muslimov Bo'lajak kasb-ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish T.,Fan 2004.[1]
2. Muslimov N. va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2013. -128 b.[2]
3. Ishmuhamedov R, Abduqodirov A, Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. - T.: "Iste'dod", 2008. - 180 b.[3]
4. www.liblary.uz[4]
5. www.ziyonet.uz[5]